

Ètica, valors i rols en la intervenció comunitària

Leonor M. Cantera Espinosa

P01/10050/00971

Índex

| | |
|--|----|
| Introducció | 5 |
| Objectius | 6 |
| 1. Contextos i tradicions culturals | 7 |
| 1.1. De l'origen <i>made in USA</i> a la versió llatinoamericana | 7 |
| 1.2. Bases comunes | 9 |
| 1.3. Contrastos principals | 11 |
| 1.4. Síntesi descriptiva | 12 |
| 1.5. Intervencions “culturalment apropiades” | 13 |
| 2. Ètica, valors i compromisos | 15 |
| 2.1. Ètica i axiologia de la intervenció | 16 |
| 2.2. Un model de psicologia social compromesa | 17 |
| 3. Rols en psicologia comunitària | 19 |
| 3.1. Multiplicitat de funcions | 19 |
| 3.2. Rols i nivells d'intervenció | 20 |
| 3.3. Els rols en la història | 22 |
| 4. Alguns conceptes operatius en intervenció comunitària | 24 |
| 4.1. Problematització, conscienciació, desideologització | 24 |
| 4.2. Canvi social | 25 |
| Resum | 27 |
| Activitats | 29 |
| Exercicis d'autoavaluació | 30 |
| Solucionari | 32 |
| Glossari | 32 |
| Bibliografia | 33 |

Introducció

Iniciarem l'exposició del tema a partir d'un joc dialèctic nord-sud del qual sorgirà la imatge d'una espècie de síntesi americana de la psicologia comunitària apareguda als Estats Units i que és posteriorment importada, adaptada, revisada i superada per desenvolupaments llatinoamericans.

En l'apartat "Contextos i tradicions culturals", descriurem esquemàticament i comparativament alguns aspectes de la gènesi històrica respectiva de les tradicions dels Estats Units i llatinoamericana en la disciplina; la qual cosa ens permetrà la comprensió del caràcter sociohistòric i "cultural" dels problemes d'investigació i dels programes d'intervenció en psicologia comunitària. Això ens facilitarà, a més, la presa de consciència de la necessitat de construir models teòrics i operatius contextualitzats culturalment, situats i orientats.

En l'apartat "Ètica, valors i compromisos", tractarem del component ètic i de les implicacions ideològiques i axiològiques de la investigació i la intervenció psicosocial comunitària, i també del "compromís" professional i moral que ambdues comporten.

En l'apartat "Rols en psicologia comunitària", resumirem i comentarem les funcions teoricopràctiques que desenvolupa la psicologia social comunitària i els rols (professionals o no) que exerceixen les persones que la practiquen.

En l'apartat "Alguns conceptes operatius en intervenció comunitària", desenvoluparem alguns dels conceptes operatius de la intervenció comunitària: els de "problematització", "conscienciació", "desideologització" i "canvi social".

Amb aquest recorregut haurem estudiat alguns dels aspectes fonamentals de la dimensió metateòrica de la psicologia comunitària: la que no es refereix a models conceptuals ni a mètodes d'investigació o intervenció, sinó als components ètics, ideològics i professionals de l'exercici de la disciplina.

Objectius

Al final d'aquest mòdul l'estudiant serà capaç de fer el següent:

1. Descobrir i comprendre la importància del context sociohistòric del plantejament de problemes d'investigació i del disseny de programes d'intervenció en psicologia comunitària.
2. Analitzar els elements comuns i els contrastos principals entre les psicologies comunitàries del Nord i del Sud.
3. Valorar la necessitat d'"intervencions culturalment apropiades".
4. Visualitzar la dimensió ètica i el joc de valors i de compromisos implicats en la intervenció psicosocial comunitària.
5. Esquematitzar els rols més importants que entren en joc en aquesta intervenció.
6. Conèixer els diferents nivells en què es pot desenvolupar una intervenció, i també les estratègies i rols corresponents a cada un d'aquests.
7. Aprofundir en conceptes operatius de la intervenció en psicologia comunitària, com els de "problematització", "conscienciació", "desideologització" i "canvi social".

1. Contextos i tradicions culturals

La psicologia social comunitària planteja des dels seus principis i al llarg de la seva evolució històrica una sèrie de qüestions fonamentals a propòsit de la naturalesa dels problemes i urgències socials, i sobre les estratègies que es poden adoptar a l'hora d'afrontar-los.

El desenvolupament de la disciplina combina l'anàlisi de la realitat social amb la discussió sobre les finalitats de la intervenció sobre aquesta, sobre les seves implicacions ètiques i ideològiques, sobre els compromisos i rols de les persones intervinents, i també sobre els nivells i orientacions de la mateixa intervenció.

Les preguntes i les respostes sobre aquests temes només són comprensibles si les ubiquem en el seu context d'emergència.

Psicologia comunitària

És la denominació que se sol donar a la disciplina als Estats Units.

Psicologia social comunitària

És la denominació que s'usa habitualment a Amèrica Llatina.

1.1. De l'origen *made in USA* a la versió llatinoamericana

La "psicologia comunitària" (com la psicologia, la sociologia o la psicologia social) és un producte i un projecte elaborat en el marc sociohistòric, polític, cultural i ideològic concret i específic dels Estats Units. El seu arrelament a aquest entorn la fa no solament única i original, sinó també difícilment exportable o transportable a qualsevol altre context. Es tracta, com indica Zúñiga (1992), de la proposta de solució dels Estats Units a problemes dels Estats Units des de la ideologia dominant als Estats Units, que inspira una determinada manera de buscar i aconseguir **solucions científiques** a problemes humans. I, tanmateix, s'autoconcep i autopresenta habitualment com una aportació d'abast global i de significació universal.

Als anys setanta, un important contingent de professionals de la psicologia amb formació dels Estats Units, ciutadania llatinoamericana i vocació de treballar als seus respectius països d'origen, experimenta l'enorme dificultat de posar en pràctica al sud la teoria apresada al nord. La majoria d'aquests afronta els seus dilemes intel·lectuals i la seva ambivalència ideològica procurant, d'una banda, eixamplar el seu marc conceptual de referència i, de l'altra, elaborant models autòctons dissenyats al medi sociocultural en què elaboren la seva tasca, des d'aquest i per a aquest.

D'aquí sorgeix una **psicologia social comunitària**, de patent llatinoamericana que, a partir d'una considerable diversitat de perspectives i orientacions inicials (Montero, 1987, 1994; Rivera i Serrano, 1991, 1992, i Wiesenfeld i Sánchez, 1995), convergeix en una espècie de plataforma unitària, caracteritzada per un

Lectura complementària

Zúñiga, R. (1992). Crítica final. Disciplinándose: La construcción de objetos y de sujetos. A Serrano-García, I. i Rosario-Collazo, W. (Eds.). *Contribuciones Puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*, 669-690. Río Piedras, PR: Ed. Universitaria.

ampli marc conceptual, elaborat sobre la base d'alguns productes d'importació i molts d'elaboració pròpia.

Dels Estats Units s'importen els coneguts models radicals d'**organització comunitària** (Alinsky), de **treball social** (Galper), constructes neoconductistes referents al **lloc de control** dels resultats de la conducta (Rotter), a la controlabilitat percebuda de situacions i contextos (Seligman), a l'autoeficàcia individual i col·lectiva (Bandura), aportacions ecològiques, com les d'**empowerment** (Rappaport) i d'**estrès psicosocial** (Dohrenwend i Dohrenwend), i també orientacions neofenomenològiques, com la de la **construcció social de la realitat** (Berger i Luckmann).

Els productes autòctons inclouen un complex entramat de teories científicosocials sobre la pobresa, el subdesenvolupament i la dependència, sobre l'alienació i el fatalisme, sobre el canvi, el desenvolupament, l'emancipació i l'alliberament. Les seves fonts remotes d'inspiració inclouen des del marxisme fins a la teologia de l'alliberament, passant per algunes aportacions de la sociologia europea. Però, sens dubte, els referents més immediats i decisius d'aquesta psicologia social comunitària són obres llatinoamericanes que han definit un estil original d'investigar i intervenir sobre les qüestions socials abordades. Entre aquestes, destaquen, com a botons de mostra, la **Sociologia Militant**, d'Orlando Fals Borda (1976, 1985) i la **Pedagogia Popular** de Paulo Freire (1973, 1974).

El primer tracta de practicar una sociologia organitzada en funció de les **urgències socials**. El seu model comporta la implicació activa de membres de la comunitat investigada-intervinguda en la definició de les seves necessitats i problemes, en la presa de decisions concernents al disseny dels programes d'acció i en la valoració dels resultats de la tasca desenvolupada, i també en l'eventual continuació posterior del procés.

Un dels conceptes clau que aquest "sociòleg de la crisi" ha llegat a la psicologia social comunitària és el de "compromís-acció", que defineix com una actitud personal del científic social enfront de contextos de crisi socioeconòmica i política, que indueix a articular la consciència dels problemes observats amb l'aplicació urgent de coneixements teòrics a la solució d'aquestes problemàtiques. Fals Borda s'inspira en la noció sartriana d'*engagement* a l'hora de definir el seu concepte de **compromís**:

"Es la acción o la actitud del intelectual que, al tomar conciencia de su pertenencia a la sociedad y al mundo de su tiempo, renuncia a una posición de simple expectador y coloca su pensamiento o su arte al servicio de una causa.

En tiempo de crisis social, esta causa es, por definición, la transformación significativa del pueblo que permita sortear la crisis decisivamente, creando una sociedad superior a la existente."

Fals Borda, O. (1976). *Ciencia Propia y Colonialismo Intelectual*, 56. Bogotá: Punta de Lanza.

Lectures complementàries

Fals Borda, O. (1976). *Ciencia Propia y colonialismo intelectual*. Bogotá: Punta de Lanza.

Fals Borda, O. (1985). *Conocimiento y poder popular*. Mèxic: Siglo XXI.

Freire, P. (1973). *La concientización en el medio rural*. Mèxic: Siglo XXI.

Freire, P. (1974). *Pedagogía del oprimido*. Mèxic: Siglo XXI.

Paulo Freire parteix del supòsit que, en un sistema de desigualtats socials, qui té el poder per a oprimir disposa, a més, del “monopoli de la paraula” i, per tant, d’un mitjà decisiu per al “control de les consciències”. La seva proposta d’**educació alliberadora** pretén restituir la **paraula al subjecte educant** i, amb aquesta, la facultat de preguntar-se i de preguntar per què a qui correspongui. Aquesta **problematització** d’una realitat anteriorment inqüestionada per la ideologia interioritzada obre les portes a la **conscienciació** o presa de consciència de la situació, com a condició necessària per a treballar en la seva transformació. Segons ell, per a avançar cap al canvi social, fa falta canviar el “model vertical” d’educació, en què només l’educador és qui educa, sap, premia, parla, disciplina, opta, prescriu i actua, per un “model horitzontal” en forma de “relació dialògica entre educadors i educands”. El seu eslògan preferit en l’àmbit educatiu és el de “ningú educa ningú, ningú s’educa sol. Els homes s’eduquen entre si”, que, traduït a l’àmbit sociopolític, el mateix pedagog social expressa en termes de “ningú allibera ningú, ningú s’allibera sol. Els homes s’alliberen en comunió”.

Dins la mateixa psicologia social, destaca l’aportació d’Ignacio Martín Baró (1983) qui, en obres com **Acción e Ideología**, aprofundeix en les causes i conseqüències del “fatalisme” i en les estratègies per a tractar-lo i prevenir-lo.

La tradició llatinoamericana importa de la versió dels Estats Units algunes de les seves senyes d’identitat fundacionals:

- 1) Un enfocament supraindividual, ecologicocontextual i sociohistòric de les qüestions abordades.
- 2) El desenvolupament d’una dimensió ètica i estilística que indueix a un compromís militant i actiu amb les persones, agrupacions i organitzacions comunitàries investigades i intervingudes.
- 3) La posada en escena d’un perfil **professional** caracteritzat per l’abdicació pràctica de la prepotència de la qual fan gala les persones “expertes”, “científiques” o “tècniques”. Això significa renunciar al monopoli del saber i del poder, del parlar i del decidir. El que els queda per a fer és, doncs, desenvolupar una funció alternativa com a “catalitzadores”, “facilitadores” i “col·laboradores”.
- 4) La persecució d’un increment qualitatiu del **poder** i de la consegüent capacitat de **control** de l’entorn pels subjectes (individuals o col·lectius).

1.2. Bases comunes

D’aquesta trobada nord-sud sorgeix una orientació comunitària de la investigació i intervenció psicosocials que té uns trets comuns característics que podem esquematitzar en l’inventari següent:

1) Premisses teòriques fonamentals:

- a) **Supraindividualitat** del camp d’anàlisi i d’actuació (grups i organitzacions, xarxes de relacions interpersonals, etc.).

Lectura complementària

Martín Baró, I. (1983).
Acción e ideología. San Salvador: UCA.

b) Contextualitat espaciotemporal de la situació investigada i intervinguda; la qual cosa implica relativitat dels sabers produïts i necessitat d'adequació dels models teòrics i operatius a cada entorn particular.

c) Historicitat de les estructures, dels processos i de les experiències socials (per la qual cosa no són naturals, ni necessaris, ni fatals, ni inqüestionables, ni inevitables); fet que significa possibilitat teòrica (**problematització, conscienciació, desideologització**, etc.) i, eventualment, viabilitat pràctica i desitjabilitat política del **canvi social**.

d) Culturalitat de la **realitat** humana social (les institucions i els esdeveniments de la vida comunitària han de ser compresos en funció de codis *socialment construïts*).

e) Ambientalitat, importància de l'entorn (ecològic, econòmic, sociopolític i cultural) com a font multivariable d'efectes (**estrès psicosocial, crisi, benestar, qualitat de vida**, etc.) i de **recursos** (**suport mutu, xarxes socials, serveis públics**, etc.) que es manifesten en l'àmbit interindividual, grupal, organitzacional, etc.

f) Naturalitat de l'escenari (vida quotidiana immediata: carrer, escola, barri, associacions, etc.).

g) Globalitat del programa d'investigació i intervenció (interactivitat i articulació recíproca de múltiples facetes, salut, educació, justícia, delinqüència, abús de drogues, medi ambient, etc.).

2) Orientacions pràctiques

a) Positivitat dels objectius proposats (prevenció, enfortiment, competència, optimització, desenvolupament, canvis, promoció, reparació, etc.).

b) Interdisciplinarietat de la manera de treballar i composició pluridisciplinària de l'equip de treball.

c) Pluralitat de camps temàtics, marcs conceptuals i orientacions metodològiques.

d) Heterogeneïtat de l'equip (professionals, paraprofessionals, personal voluntari, etc.).

e) Flexibilitat estratègica, atenent als requeriments específics del camp i del context d'investigació i intervenció.

f) Reflexivitat espiral d'una pràctica orientada per una teoria fonamentada a la pràctica.

g) Integralitat biopsicosocial dels camps semàntics centrals com benestar i salut.

h) Responsabilitat social, en forma de **compromís** amb els grups investigats, intervinguts, d'assumpció d'un **codi ètic** i de **valors prosocials** explícits (solida-

ritat, emancipació, alliberament, etc.) de prioritat a l'atenció als grups socialment més desfavorits, d'adopció de la comunitat com a origen i destinació de la investigació i intervenció.

i) **Agencialitat** dels éssers humans (persones grups, organitzacions, etc.) alhora productes i productors de les seves circumstàncies i de la seva pròpia història. Objecte i subjecte de control, recursos i poder.

j) **Horitzontalitat** en les relacions equip-comunitat (diàleg, participació, consens, investigació acció participativa, treball des de la comunitat, en aquesta, amb aquesta, per aquesta i per a aquesta, participació de persones paraprofessionals i voluntàries, etc.).

k) **Activitat**, forma característica d'una intervenció que s'inspira en l'activisme social i que fomenta la implicació activa dels col·lectius receptors de serveis, en la línia de l'autogestió, l'autonomia i l'autoeficàcia, etc.

1.3. Contrastos principals

Considerades globalment, les versions nord-americana i sud-americana desenvolupen més aviat **vides paral·leles**, com observa Maritza Montero (1994), parafrasejant Plutarc. En efecte, a part dels seus elements constitutius d'un denominador comú, resulten constatables una sèrie de contrastos significatius, com els que apareixen en la taula següent.

| Baixos característics | Psicologia comunitària als Estats Units | Psicologia social comunitària a Amèrica Llatina |
|---------------------------------------|--|---|
| Camp principal | Salut mental | Urgències socials |
| Bases disciplinàries | Psicologia de la salut i psiquiatria | Psicologia social i ciències socials, educació social, sociologia crítica, teologia de l'alliberament |
| Nivell d'anàlisi i d'actuació | Mesomicrosocial + + pròxim al pol individual | Mesomacrosocial + + pròxim al pol societatari |
| Funció professional | Canvi en la interacció persona-ambient: facilitació dels recursos adaptatius de la persona a un entorn inqüestionat | Canvi en les condicions de vida: facilitació dels recursos per a la transformació d'un entorn problematitzat |
| Compromís ètic | Amb les persones malaltes i amb els grups vulnerables a la psicopatologia | Amb els col·lectius socialment desfavorits, pobres, dependents, oprimits |
| Metes de l'acció comunitària (valors) | Salut, benestar, ajust persona-entorn, autonomia personal, qualitat de vida, prestació de serveis | Desenvolupament, emancipació, alliberament, igualtat, justícia social, qualitat de vida, "home nou" |
| Mètode | Participació social, organització comunitària, avaluació i planificació | Autogestió comunitària, problematització, conscienciació i desideologització, investigació acció participació, avaluació i planificació |
| Valor dominant | Vida sana | Justícia social |
| Constructes principals | <i>Empowerment</i> , subministraments, control, estrès psicossocial, <i>coping</i> , suport mutu, prevenció | Conscienciació, <i>empowerment</i> , control, canvi, desenvolupament, xarxes socials, alliberament |
| Ideologia subjacent | Individualisme | Societarisme |
| Rol de la psicologia comunitària | Dinamització social, catalització, redistribució de recursos, consell, etc. | Dinamització social, catalització, redistribució de recursos, activisme social i polític, agència de canvi social |

1.4. Síntesi descriptiva

En aquest marc de concordances, diferències i paral·lelismes, un breu repàs d'algunes definicions usuals de psicologia comunitària ens assenyalen no solament l'objecte i el mètode de la disciplina, sinó que, a més, ens suggereix algunes de les seves pautes metateòriques: el seu enfocament, la seva orientació, el seu estil i la seva intencionalitat. Sobre aquesta base comprendrem millor l'ètica, els valors, els compromisos i les funcions de la psicologia (social comunitària).

L'expressió **psicologia comunitària** tanca, aparentment, com assenyalen Rappaport (1977), una espècie de contradicció en els seus propis termes: el que és psicològic remet al que és individual, i el que és comunitari al que és supraindividual. Però més enllà d'aquesta mena de síntesi de contraris, la disciplina s'identifica per la seva orientació a l'acció i per la seva especial concepció de la "comunitat". D'una banda, l'entorn comunitari és concebut com una font de determinacions, condicionaments, problemes i riscos, però també d'oportunitats i de mitjans de resolució. De l'altra, la comunitat és considerada com un camp de la intervenció psicològica.

Alipio Sánchez (1991) ens ofereix una síntesi descriptiva de la psicologia comunitària:

"Campo de estudio de la relación entre sistemas sociales –principalmente comunidades– y comportamiento humano y de su aplicación interventiva a (en lo negativo) la resolución –preferentemente preventiva– de los problemas psicosociales y (en lo positivo) al desarrollo humano integral, desde la comprensión de los determinantes socioambientales de ambos y a través de la modificación racional e informada de esos sistemas sociales, de las relaciones psicosociales en ellos establecidas y del desarrollo de (la) comunidad; todo ello desde la máxima movilización posible de los propios afectados, como sujetos activamente participantes en los cambios, no como objetos pasivos de ellos".

Sánchez, A. (1991). *Psicología Comunitaria. Bases conceptuales y operativas*, 131. Barcelona: PPU.

Per la seva banda, Maritza Montero (1987) emfatitza el que la psicologia social comunitària amaga de procés i de projecte d'acció social:

"Rama de la psicología cuyo objeto es el estudio de los factores psicosociales que permiten desarrollar, fomentar y mantener el control y poder que los individuos pueden ejercer sobre su ambiente individual y social, para solucionar problemas que los aquejan y lograr cambios en estos ambientes y en la estructura social".

Montero, M. (1987). La Psicología Comunitaria. Orígenes, principios y Fundamentos Teóricos. A S. Barriga (Ed.). *Intervención Psicosocial*, 63. Barcelona: Hora.

Definicions com aquestes inclouen una *exposició* del que hi ha i també una **proposta** del que hi ha d'haver, i alhora una **aposta** pel que s'espera i s'aspira que hi hagi.

Atenent al vessant interventiu de la disciplina, Ester Wiesenfeld (1994) brinda la caracterització operacional següent de la psicologia social comunitària:

"Las intervenciones en comunidades, desde la perspectiva de la Psicología Social Comunitaria, están orientadas por las nociones de cambio social a través de la concientización

Lectura complementària

Rappaport, J. (1977). *Community Psychology: Values, Research and Action*. Nova York: Rinehart & Winston.

y subsecuente participación de las comunidades en la solución de sus problemas. Este proceso requiere que la comunidad acceda a recursos materiales y psicológicos y adquiera, a través de ellos, un mayor control sobre su ambiente. Esta perspectiva ecológica supone que la concientización y la acción son inseparables y simultáneas; lo cual implica que la toma de consciencia no es una deconstrucción que la persona hace de su realidad al margen de su participación en la misma y que la actividad de la persona no ocurre al margen de su reflexión en torno a la misma.”

Wiesenfeld, E. (1994). Paradigmas de la Psicología Social-Comunitaria Latinoamericana. A Montero, M. (coord.). *Psicología Social Comunitaria*, 70. Guadalajara: Universidad de Guadalajara.

Irma Serrano-García i Milagros Bravo (1998) aprofundeixen en aquesta línia:

“La Psicología Social-Comunitaria tiene como meta la activación social. Una sociedad socialmente activa es aquella que:

1. Está consciente de sí misma,
2. Está comprometida con los objetivos que se impone, y
3. Tiene acceso a los recursos que le permiten lograr las dos condiciones anteriores”.

Serrano-García, I., i Bravo, M. (1998). La Psicología Social comunitaria y la Salud: Principios Básicos. A Serrano-García, I., Bravo, M., Rosario-Collazo, W. i Gorrín, J.J. *La Psicología Social-Comunitaria y la Salud*, 23. Puerto Rico: Publicaciones Puertorriqueñas.

1.5. Intervencions “culturalment apropiades”

Si bé, com hem vist, la psicologia social comunitària es defineix per un determinat objecte d’investigació, per un camp específic d’intervenció i per un enfocament, una orientació i un estil característics a l’hora d’investigar i d’intervenir, no resulta menys cert que les seves aportacions només adquireixen significat i sentits concrets en cada context específic.

En termes generals, una mateixa intervenció podria tenir significats i efectes diferents segons si es desenvolupa a l’ambient dels Estats Units, dominat per l’individualisme teòric, metodològic i ideològic, a determinades regions d’Amèrica Llatina caracteritzades per alts nivells de desigualtat, opressió i alienació social o als serveis socials avançats propis d’alguns països europeus.

El mateix es pot dir atenent a la diversitat de contextos (sub)culturals que hi ha dins d’un mateix país. Així, encara que les societats contemporànies travessen per un procés de globalització i d’estandardització no solament econòmica sinó també cultural, hi ha tendències de signe contraposat sobre això: la tendència cap a l’homogeneïtzació troba el seu contrapunt en la formació de societats multiculturals, en què coexisteixen el denominador comú d’una cultura bàsica amb les característiques diferencials de diversos grups culturals amb arrels i identitats definides i vigoroses.

Marín (1998) ens parla de la necessitat de l’“adequació cultural” de qualsevol programa d’intervenció comunitària. Segons ell, no es tracta de “traduir” ni d’“adaptar” dissenys d’intervenció pensats per a un grup amb determinades característiques culturals (quant a etnicitat, raça, religió, gènere, etc.) a qualsevol altre tipus de grup amb trets diferent. Segons ell, una “intervenció culturalment

apropiada” és aquella que ha estat dissenyada “per a reflectir apropiadament les actituds, expectatives, normes i conductes del grup”. Resumint literatura sobre això, proposa que tota intervenció comunitària ha de complir les tres condicions següents:

- a) “Estar basada en los valores culturales básicos del grupo.
- b) Las estrategias que forman la intervención deben reflejar e incorporar la cultura subjetiva (actitudes, valores, normas, expectativas) del grupo.
- c) Los componentes que forman la intervención deben reflejar las preferencia conductuales y las expectativas de los miembros del grupo cultural para el cual se ha creado la intervención.”

Marín, G. (1998). Premisas para la creación de programas de prevención culturalmente apropiados. A A. Martín (Ed.). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*, 283. Madrid: Síntesis.

Com a exemple il·lustratiu de l’atenció a les característiques culturals de cada grup, Marín ens presenta unes campanyes de prevenció del tabaquisme dirigides a sectors específics de la població dels Estats Units. L’autor se centra en els contrastos observables entre els programes específicament orientats al sector poblacional pertanyent a la cultura anglosaxona, majoritària als Estats Units, i els dirigits a la important minoria “l’latinoamericana”. Segons apunta l’autor, la primera s’orienta més aviat al futur, mentre que la segona ho fa cap al present; la primera és més individualista, mentre que la segona manté forts llaços de solidaritat familiar, i en aquella es dona un brou de cultiu per a l’assertivitat i l’autonomia moral, en tant que en aquesta predomina la relació cooperativa i el respecte a figures de prestigi social.

En aquest marc, l’autor considera culturalment adequada una intervenció preventiva del tabaquisme dirigit a la majoria anglosaxona centrada en factors com l’assertivitat (“tu pots...”) i en els guanys a llarg termini (compensatòries dels costos a curt termini). Així mateix, considera raonable que els programes dirigits a la població llatina posin l’accent en aspectes com el mal present que la persona fumadora fa en la salut del nen fumador passiu o en els “mals exemples” morals que representen les persones adultes fumadores per a les nenes i nens que els veuen fumant.

2. Ètica, valors i compromisos

La intervenció psicosocial comunitària no es redueix a una simple il·luminació teòrica o a una extensió metodològica o a una aplicació tecnològica. Va també més enllà del desenvolupament de la deontologia professional. Té també alguna cosa de moviment social i de pràctica desenvolupada en virtut del compromís amb uns valors que ultrapassen les regles de funcionament de les disciplines científiques i dels rols professionals.

Tota pràctica professional és suposadament una acció orientada per la teoria i desenvolupada segons les regles del mètode corresponent. A més, se sol inscriure en el marc d'algun codi deontològic pel qual es regula aquest treball especialitzat. Així, trobem exemples en les més diverses disciplines del sector dels serveis: de l'advocacia a la medicina o al periodisme, de la psicologia o el treball social a l'avaluació de programes. Aquestes normatives, establertes per col·legis professionals o per un altre tipus d'entitats jurídiques públiques o privades similars, regulen els cursos generals pels quals ha de discórrer el bon fer professional.

Són ben conegudes i modèliques sobre això les "Normes" elaborades pel Joint Committee on Standard for Educational Evaluation, publicades per primera vegada el 1981 i revisades des de llavors en diverses ocasions. Cada una de les normes remet als principis filosòfics que la sustenten, als conceptes bàsics que implica i a la rellevància teòrica i social que justifica la seva aplicació. Comporta, a més, una mena de guia de receptes per al correcte acompliment professional, un breu catàleg d'errors que cal prevenir i de solucions per a corregir eventuais violacions de l'estàndard, a més d'algun exemple pràctic.

La trentena de normes s'organitzen en quatre blocs, referits respectivament a "utilitat", "factibilitat", "legitimitat" i "precisió". Aquests criteris normatius generals poden ser aplicats professionalment per persones de les més diverses, i fins i tot contradictòries, orientacions ideològiques regides pels més diversos codis de valor. Efectivament, tindrien lloc en l'avaluació de programes de formació professional per a persones que es preparen per a treballar com a col·laboradors en una ONG d'ajuda al Tercer Món o per a enrolar-se com a mercenàries al servei d'un règim que atempta contra els drets humans.

Valors com els referits a utilitat, viabilitat, honradesa i exactitud, aplicats a una pràctica professionalment correcta corresponen en l'àmbit deontològic al que signifiquen valors com "objectivitat", "neutralitat", "validesa" o "confiabilitat" en els àmbits epistemològic i metodològic; això és, un punt de vista convencional

de producció de teoria científicament “correcta”, una manera suposadament “asèptica”, “apolítica” i “lliure d’ideologia i de valors”.

Doncs bé, la pràctica de la psicologia social comunitària, si bé no està renyida amb l’assumpció d’aquests valors orientadors de la investigació i intervenció convencionals, senzillament els transcendeix i els subordina a uns valors finals d’ordre superior. Té també alguna cosa en comú amb un “moviment social”, que Javaloy, Rodríguez i Espelt (2001) caracteritzen pels tres trets principals següents:

1) Acció comuna no institucional protagonitzada per un col·lectiu relativament desorganitzat i, tanmateix, unit i amb cert sentit d’identitat grupal, mitjançant vincles, xarxes i interaccions en gran part informals.

2) Activitat col·lectiva amb continuïtat històrica, que transcendeix els episodis concrets i puntuals i, fins i tot, els actors d’aquests seguint una línia d’acció coherent amb els valors, la ideologia, les estratègies i els compromisos comunament assumits i compartits.

3) Meta final concebuda en termes de canvi social, bé en forma de transformació de l’ordre actual, bé en la de redefinició i reorientació de la tendència actual del canvi (“un altre món és possible, viable, desitjable i urgent”, etc.).

Lectura complementària

Javaloy, F., Rodríguez, A., i Espelt, E. (2001). *Comportamiento colectivo y movimientos sociales. Un enfoque psicosocial*. Madrid: Prentice Hall.

2.1. Ètica i axiologia de la intervenció

La psicologia social comunitària és una de les múltiples vies de resposta a la crisi de rellevància social en què es trobaven atrapades diverses disciplines i professions a les quals el paradigma positivista mantenia allunyades dels problemes i urgències socials, en virtut dels imperatius de la “neutralitat metodològica”, que imposava un total distanciament afectiu entre subjecte i objecte, i de l’exigència d’una “ciència lliure de valors”, que exigia una praxi totalment “descontaminada” de connotacions ètiques, ideològiques o polítiques. Com més formalment “científica” era la pràctica psicosocial, més allunyada havia d’estar de la preocupació moral per la solució dels problemes socials i per la promoció del benestar humà, per la conquesta de cotes més altes de qualitat de vida i per la construcció d’un món més habitable, lliure, just i solidari.

Aquesta disciplina no es limita a preguntar-se pel què o pel com del coneixement o de l’acció psicosocial, sinó que arriba fins al perquè: la seva meta final exigeix una explicació i una comprensió dels fenòmens i processos comunitaris, però només té sentit si condueix a resultats com el benestar, el desenvolupament social, l’emancipació humana o el canvi positiu.

Els valors finals de la investigació i intervenció comunitària tenen a veure, doncs, explícitament amb l'èxit de nivells socialment acceptables de benestar, justícia, llibertat, igualtat i protecció social. Per això, l'activitat teoricopràctica de la psicologia social comunitària està més a prop de l'ètica, l'axiologia, la política i la ideologia que de l'ontologia o de l'epistemologia. Així mateix, des d'un punt de vista metodològic, el seu enfocament s'inscriu més decididament en la línia de la crítica social que en la de la mera anàlisi empírica.

Així, doncs, l'ètica, en tant que motivació per a actuar en determinada direcció, no és un factor afegit a la teoria i a la pràctica de la psicologia social comunitària (una mena de contrapès moral d'aquesta), sinó una dimensió constitutiva, un component bàsic i inseparable de la investigació i intervenció comunitària. En altres termes, no és que aquesta tasca comunitària tingui més o menys connotacions ètiques: és ètica en si mateixa.

“Las ideas, métodos y prácticas que utilizemos (de ciencia, psicología, salud, educación, trabajo, justicia, paz, libertad, igualdad, etc., así como los valores e intervenciones que la potencien o inhiban) serán siempre ideológicas y utópicas, éticas y políticas, dado el carácter histórico-social, cultural, de nuestras teorías, valores y prácticas científico-profesionales; por lo que su continuo análisis crítico y revisión empírica forman parte integral de nuestra aportación a la comunidad general, local y global-profesional.”

Cronick, K., i García, J.A. (1998). Ideología, ética y compromiso en Psicología Comunitaria. A Martín, A. (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 242. Madrid: Síntesis.

Aquests autors tracten de sensibilitzar i conscienciar els professionals de la intervenció comunitària que les seves construccions i pràctiques socials determinen no solament els problemes, sinó també els programes, els recursos i les solucions comunitàries que posen en pràctica.

2.2. Un model de psicologia social compromesa

Nascut a Valladolid, Ignacio Martín Baró mor a El Salvador, als quaranta set anys, la matinada del 16 de novembre de 1989. Assassinat, al costat d'altres companys religiosos de l'UCA, Universitat Centre Americana, per un esquadró de la mort (el comando Atlacatl). Amb la seva mort, els seus assassins van tractar d'apai-vagar les seves idees, les seves paraules, els seus compromisos, les seves obres i les seves conviccions.

En la introducció a la seva compilació de textos de Martín Baró publicats amb el títol *Psicología de la Liberación*, Blanco (1998) ens descobreix com a clau de la coherència entre la teoria i la pràctica del psicòleg social hispanosalvadorenc el ferm compromís personal amb un model de societat inspirat en una determinada manera de viure el cristianisme i plasmat en una manera concreta de desenvolupar el pensament i l'acció de la psicologia social. És el camí que condueix de la “teologia de l'alliberament” a la “psicologia de l'alliberament”.

Nota

Aquest apartat compleix una funció didàctica específica i, alhora, és un petit homenatge a una persona exemplar, model de coherència entre teoria i pràctica, i d'integració de ciència, docència i política, d'articulació d'ètica i compromís.

Resumint els passos d'aquella teologia, el professor Blanco ens proporciona l'esquema següent del procés cap al **compromís** amb l'"alliberament":

- 1) Percepció d'una "realitat social fonamental" de pobresa, opressió, injustícia i dependència.
- 2) "Indignació ètica" radical enfront d'aquesta realitat.
- 3) Experiència d'una "exigència ineludible" imposada per un ideal de vida.
- 4) "Opció fonamental" de compromís amb l'alliberament.

Aquest compromís està marcat per una forta "passió" per la realitat, per l'acció i pel canvi; és a dir, per l'autoexigència d'evitar l'"abstracció estèril", la mera teoria, la mera interpretació o el simple discurs idealista i, alhora, d'entrar a la pràctica i en el concret.

"El objetivo final de la psicología social latinoamericana [...] es el fortalecimiento de las opciones populares [...]. Mientras los pueblos no cuenten con poder social sus necesidades serán ignoradas y su voz silenciada. Por ello, como psicólogos sociales, debemos contribuir a fortalecer todas aquellas opciones grupales –comunidades o cooperativas, sindicatos u organizaciones populares que tengan como finalidad representar y promover los intereses de las clases mayoritarias."

Martín Baró, I. (1998). *Psicología de la Liberación*. A Blanco, A. (Ed.), 320. Madrid: Trotta.

"No se puede hacer psicología hoy en Centroamérica sin asumir una seria responsabilidad histórica; es decir sin intentar contribuir a cambiar todas aquellas condiciones que mantienen deshumanizadas a las mayorías populares, enajenando su conciencia y bloqueando el desarrollo de su identidad histórica."

Martín Baró, I. (1998). *Psicología de la Liberación*. A Blanco, A. (Ed.), 171. Madrid: Trotta.

Per a Cronick i García (1998), "Martín Baró representa lo mejor de la Psicología Comunitaria", per tres raons principals:

- a) "A pesar del peligro que su trabajo encaró, asumió un compromiso público con la parte más débil de una confrontación social cuya significación en la historia del siglo XX tiene que ver con la autodeterminación y la dignidad de un pueblo entero.
- b) Martín Baró analizó su experiencia en las revistas profesionales, contribuyendo así de manera teórica y aplicada al saber sobre la práctica comunitaria.
- c) Su papel fue significativo en la determinación del desenlace de la guerra civil en El Salvador, en parte por las intervenciones que llevo a cabo en vida y [...] por la muerte que sufrió."

Cronick, K., i García, J.A. (1998). Ideología, ética y compromiso en Psicología Comunitaria. A Martín, A. (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 258. Madrid: Síntesis.

Lectura recomanada

Blanco, A. (Ed.) (1998). Introducción. La coherencia en los compromisos. A Martín-Baró, I. *Psicología de la Liberación*, 9-36. Madrid: Trotta.



Ignacio Martín-Baró

3. Rols en psicologia comunitària

La intervenció psicosocial comunitària es diferencia de la psicològica individual tradicional en diversos aspectes, entre els quals destaca el que és més general, flexible, interdisciplinari i social, fent més èmfasi en la prevenció i l'educació, en la promoció i optimització, en l'enfortiment dels recursos i potencialitats dels grups i col·lectius socials.

La Conferència de Boston (1965) defineix el múltiple paper professional de la psicologia comunitària, destacant les funcions d'agència de canvi, anàlisi de sistemes socials, investigació de la relació de l'ésser humà amb el seu entorn i consultoria sobre assumptes comunitaris. I, perquè es puguin desenvolupar amb eficàcia, la conferència proposa que el currículum formatiu d'aquests professionals ha d'incloure una base de psicologia i de ciències socials, una àmplia perspectiva interdisciplinària i un entrenament específic en anàlisi i intervenció en contextos comunitaris.

La segona Conferència d'Austin (1975) incideix en elements com l'articulació teoria-pràctica, l'atenció a la pluralitat de problemàtiques socials, l'adaptació de les metodologies d'anàlisi i actuació a l'especificitat dels camps abordats i l'extensió de l'actuació des de l'àmbit de la salut mental comunitària cap a altres com els serveis socials, educatius, jurídics o penitenciaris.

3.1. Multiplicitat de funcions

Sánchez (1991) resumeix en set blocs el que ell denomina els *components funcionals del rol del psicòleg comunitari*:

1. "Análisis de sistemas sociales y evaluación de problemas-necesidades.
2. Diseño, planificación, organización y diseminación de programas de intervención y cambio social.
3. Consulta y educación.
4. Negociación, mediación y relaciones humanas.
5. Abogacía social.
6. Organización y dinamización comunitaria.
7. Desarrollo de recursos humanos."

Sánchez, A. (1991). *Psicología Comunitaria. Bases Conceptuales y Operativas*, 533. Barcelona: PPU.

Per la seva banda, Maritza Montero (1987) destaca la funció de "catàlisi social", presentant la persona professional catalitzadora com a "agente propulsor del desarrollo, perteneciente o no al grupo, cuyo rol no es directivo, pero quien está armado de los recursos técnicos necesarios, así como de la motivación y actitudes claves respecto de su rol y de la comunidad".

Lectura recomanada

Montero, M. (1987). *La Psicología Comunitaria. Orígenes, principios y Fundamentos Teóricos*. A S. Barriga (Ed.). *Intervención Psicosocial*, 74. Barcelona: Hora.

Uns anys més tard, aquesta autora defineix la **catàlisi social**:

“...generación, mantenimiento, apoyo y vigilancia de un proceso de cambio social en una comunidad, en la cual los psicólogos asumen el rol de agentes estimuladores de las transformaciones, nunca del de rectores de las mismas.”

Montero, M. (1998). La Comunidad como Objetivo y Sujeto de la Acción Social. A Martín, A. (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 215. Madrid: Síntesis.

Segons aquesta autora, el treball psicològic consisteix a facilitar la identificació, avaluació i jerarquitització per la comunitat de les seves pròpies necessitats, i també dels seus recursos i possibilitats de satisfer-les, depenent dels objectius que aquesta ha establert.

Per a Martín Baró (1998), el criteri bàsic per a la definició de la identitat professional de la psicologia (social comunitària) no deriva d'abstraccions com l'objecte o el mètode de la disciplina sinó de l'anàlisi de les necessitats de la societat en què aquesta ha d'investigar i intervenir. D'allà deriva la seva concepció de la funció de la psicologia aplicada:

“La definición del rol del psicólogo en los países centroamericanos (y quizás en cualquier otro país) debe hacerse en función de un análisis lo más preciso posible sobre los problemas más importantes que afectan a nuestros pueblos y de una toma de conciencia sobre lo que la psicología puede y debe hacer en su resolución.”

Entrevistat per I. Dobles per a *Revista Costarricense de Psicología* (1986, 8-9, 74). Citat a Martín Baró, I. (1998). *Psicología de la Liberación*, 288. Madrid: Trotta.

Per a ell, la psicologia s'ha de replantejar la seva funció com a disciplina i com a professió en els termes següents:

“Se trata de poner el saber psicológico al servicio de la construcción de una sociedad donde el bienestar de los menos no se asiente sobre el malestar de los más, donde la realización de los unos no requiera la negación de los otros, donde el interés de los pocos no exija la deshumanización de todos.”

Martín Baró, I. (1998). *Psicología de la Liberación*, 177. Madrid: Trotta.

Martín Baró (1998) proposa com a tasca fonamental del quefer psicològic la “**desalienació**” de les persones i dels grups, és a dir, una acció que s'ha de desenvolupar en el pla individual i social:

“Resulta significativo del sesgo que ha tenido la Psicología el que se asuma como obvio el trabajo de desalienación de la conciencia individual, en el sentido de eliminar o controlar aquellos mecanismos que bloquean la conciencia de la identidad personal y llevan a la persona a comportarse como un enajenado [...] pero que se haya dejado de lado el trabajo de desalienación de la conciencia social en el sentido de suprimir o cambiar aquellos mecanismos que bloquean la conciencia de la identidad social y llevan a la persona a comportarse como un dominador o un dominado, como un explotador opresivo o como un marginado oprimido.”

Martín Baró, I. (1998). *Psicología de la Liberación*, 170. Madrid: Trotta.

3.2. Rols i nivells d'intervenció

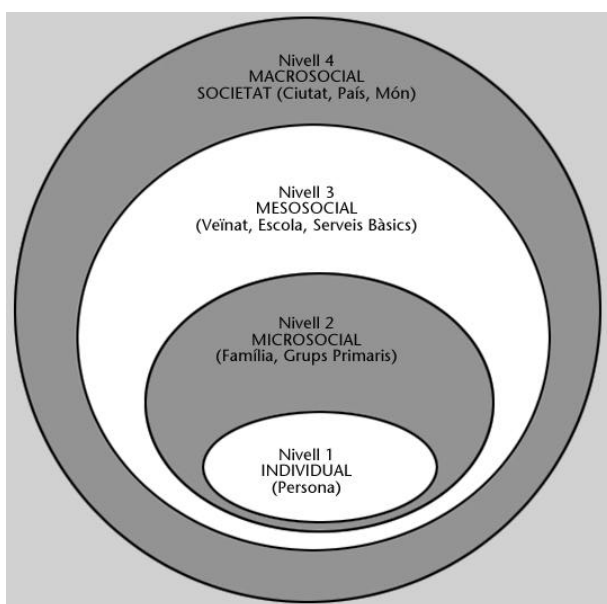
La professora Serrano-García (1992, 1998) considera que els rols de la persona “agent de canvi” són determinats pel “**nivell d'intervenció**” triat, i també pels

valors, metes i premisses assumits en relació a aquest. Així, per exemple, quan es tria un nivell d'intervenció individual i es parteix de la idea que "la societat està clarament i correctament definida" i que "els problemes socials actuals són el resultat d'una falta d'ajust individual a sistemes que són saludables", les estratègies d'intervenció individualitzades condueixen a l'acompliment de rols com teràpia, consultoria i consell.

Quan s'adopta el "grup petit com a nivell d'intervenció" i es pressuposa que els problemes socials resulten de conflictes intergrupals i intragrups, s'adopten estratègies com la teràpia de família grupal, l'ensinistrament en relacions humanes o els tallers de resolució de conflictes; la qual cosa dona lloc, segons Serrano-García, a l'exercici de rols com investigació, consultoria, educació, etc. Així mateix al nivell d'intervenció "sistèmic", en el supòsit que les organitzacions no aconsegueixen els seus objectius per les seves pròpies ineficiències, es tracta d'implementar estratègies de desenvolupament organitzacional o de consultoria, mitjançant l'exercici de rols professionals com els de la psicologia industrial organitzacional, consultoria o avaluació de programes.

Finalment, si s'adopta el "nivell d'intervenció institucional o comunitari", i suposant que "la font real dels problemes socials i la base per al canvi social són les actituds, valors i metes" i, en definitiva, la mateixa construcció social de la realitat, es tracta d'organitzar i mobilitzar la comunitat, adoptant el rol professional o paraprofessional de "defensor" (*advocate*).

Els "nivells d'intervenció" han estat objecte de classificació en les més diverses disciplines. Aquí reproduïm un model que sintetitza algunes d'aquestes tipologies. En esquemes de quatre nivells, el primer inclou la persona i les seves interaccions amb el seu entorn immediat; el segon els microsistemes socials en què es desenvolupen part de les interaccions afectives de les persones; el tercer inclou el vessant més immediat de la dimensió pública de la vida social, l'àmbit "comunitari" per excel·lència i el quart remet al macromón físic, social, polític i cultural.



Nivell d'anàlisi i d'actuació. Font: J.M. Blanch (2000). *Psicología Social Aplicada*. Bellaterra: UAB.

Lectures recomanades

Serrano-García, I., i Rosario-Collazo, W. (Eds.) (1992). *Contribuciones Puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*. Río Piedras, PR: Ed. Universitaria.

Serrano-García, I., Bravo, M., Rosario-Collazo, W., i Gorrín, J.J. (1998). *La Psicología Social-Comunitaria y la Salud*. Puerto Rico: Publicaciones Puertorriqueñas.

3.3. Els rols en la història

Vist des d'una perspectiva històrica, el desenvolupament de la psicologia comunitària apareix com un procés en tres fases, en cada una de les quals apareix un rol dominant:

1) La fase inicial, que Sawaia (1998) etiqueta com a “popular assistencialista” i que descriu com a “clínica a la comunitat” amb els objectius de prevenció a l'àrea de salut mental i de modernització, aquesta dominada per la tendència a l'exercici del que Marín (1998) denomina “rol d'expert”.

2) La fase que Sawaia denomina **criticotransformadora** està marcada per l'omnipresència del psicòleg “militant”, que en la perspectiva de Marín apareix com a “activista”.

3) La fase eticoafectiva es caracteritza, segons Sawaia, per la presència d'un psicòleg-assessor que “orienta la recerca d'espais de socialitat per a superar el sofriment psicosocial”. Aquí predomina el rol que Marín denomina d'**agent catalitzador de processos**.

Montero (1998) partint del supòsit que la psicologia comunitària apunta cap al canvi social, adverteix, seguint Perdomo, dels perills de reduir el rol de la investigació intervenció comunitària a una de les quatre figures següents:

- a) “*Activista*, es decir, colaborador de la comunidad sin reflexión teórica ni precisión metodológica, cuya labor está marcada por la inmediatez y la ausencia de planificación.
- b) *Especialista o experto*, manteniendo una separación respecto de la comunidad, fundamentada en el hecho de considerarse el único poseedor del conocimiento y por tanto única persona capaz de decidir acerca de qué hacer y cómo hacerlo.
- c) *Pueblo*, en el sentido de caer en la ilusión de que la única verdad reside en la gente de la comunidad [...].
- d) *Concientizador*, que arroga el papel de iluminador, salvador de gentes apáticas y alienadas.”

Montero, M. (1998). La Comunidad como Objetivo y Sujeto de la Acción Social. A A. Martín (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 214. Madrid: Síntesis.

Serrano-García i Bravo (1998) resumeixen les metes de l'acció professional de la psicologia comunitària en l'inventari següent:

1. “La democratización de los accesos de todos los sectores de la sociedad a la dirección, producción y consumo de los bienes sociales.
2. Una comunidad informada y socialmente activa.
3. El desarrollo de investigación dirigida al mejoramiento de la calidad de vida.
4. El desarrollo de equipos de trabajo colectivo que aumenten la producción intelectual, cultural y material de la sociedad.

Lectures complementàries

Sawaia, B.B. (1998). *Psicología Comunitaria: Un Área Paradigmática de Conocimiento Científico Comprometido*, 175-182. A A. Martín (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*. Madrid: Síntesis.

Marín, G. (1998). *Premisas para la Creación de Programas de Prevención Culturalmente Apropriados*, 281-290. A A. Martín (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*. Madrid: Síntesis.

5. El desarrollo de cuestionamiento y análisis de las instituciones para que estas sirvan mejor su función social.

6. La legitimación de la cultura y conciencia popular.

7. El desarrollo de la conciencia social mediante un proceso educativo y de cambio de actitudes.”

Serrano-García, I., i Bravo, M. (1998). La Psicología Social comunitaria y la Salud: Principios Básicos. A Serrano-García, I., Bravo, M., Rosario-Collazo, W. i Gorrín, J.J. *La Psicología Social-Comunitaria y la Salud*, 27-28. Puerto Rico: Publicaciones Puertorriqueñas.

4. Alguns conceptes operatius en intervenció comunitària

La caixa d'eines de la psicologia social comunitària tanca múltiples instruments conceptuals, entre els quals figuren els d'*empowerment*, *suport social*, *estrès psicosocial* i molts altres. Aquí centrarem la nostra atenció en alguns dels que fan referència a la ideologia i l'acció social.

4.1. Problematització, conscienciació, desideologització

“Es la presencia de una ideología la que permite que una joven mujer (23 años), con cinco niños menores de 7 años, que vive en una humilísima vivienda (en parte de bloques, en parte de materiales de desecho), colgada en un cerro, de reducidas dimensiones (un dormitorio, un baño y un lugar para cocinar, comer, estar y dormir), desprovista de casi todo lo esencial, **responda a una pregunta sobre cuáles son los problemas del barrio**, después de pensarlo bastante, **diciendo que no los hay, que todo está bien como está**, pues tiene un techo bajo el cual cobijarse y su marido está trabajando. **Todo está bien. Perfecto**. Y al lado de la escalera que lleva a su casita la basura se acumula, y a las 6:00 p.m. es necesario guarecerse a piedra y lodo en la vivienda porque aún en ese barrio marginal, de gente pobre, la delincuencia campea y se puede ser matado y robado por lo poco que se posea, y si bien los techos son de zinc y algunas paredes de barro, la puerta es de hierro y tiene doble reja.”

Montero, M. (1991). Concientización, conversión y desideologización en el trabajo psicosocial comunitario. *Boletín de la Avepsa*, XIV, 1, 6.

Nota

Les negretes són nostres.

Montero assenyala el contrast entre les “**necessitats normatives**” identificades per l'equip d'investigació i intervenció que treballa en el barri i les “**necessitats sentides i expressades**” per persones que l'habiten. I considera que un grup o comunitat “**conscienciats**” respecte a les seves condicions de vida poden assumir la “conducció de la seva destinació”. En casos com aquest, la presa de consciència passa per la “**problematització**” o qüestionament del que se suposa “natural”; ja que és precisament aquesta concepció el principal factor de manteniment de la situació, en induir a acceptar-la passivament, submisament i acríticament. El final del procés ha de ser la “**desideologització**, que obre el pas a una presa de consciència integral de la situació.

Sawaia (1998) subratlla precisament que la facilitació d'aquesta “presa de consciència” alliberadora de la “ceguesa psíquica” constitueix precisament un dels elements fonamentals de la intervenció comunitària.

Per la seva banda, Serrano i Bravo (1998) desenvolupen aquest enfocament en destacar la centralitat de la “captació a nivell individual i grupal de la ideologia”, seguint els nivells de captació proposats per Ander-Egg (1980): consciència “submisa”, “precrítica”, “crítica integradora” i “crítica alliberadora”. Segons aquestes autores, només la consciència crítica alliberadora permet la plena posada en marxa d'un procés de transformació social. Inspirant-se així mateix en els principis

del **construccionisme social**, sostenen, a més, que les possibilitats del canvi social depenen, en últim terme, de la definició i de l'acció col·lectiva sobre la mateixa "construcció social de la realitat".

4.2. Canvi social

La psicologia (social) comunitària focalitza el **canvi social** (vegeu la taula següent) produït deliberadament per decisions humanes i deixa de banda el que es produeix per la dinàmica espontània del sistema o per causes naturals.

Els models d'anàlisi i intervenció sobre el canvi social procedents de les ciències socials (sociologia, politologia, història, antropologia, etc.) emfasitzen la incidència dels processos i estructures macrosocials en la determinació d'efectes en el pla mesosocial i microsocial, i també en l'unipersonal.



També solen donar per fet que és en l'estructura macrosocial on s'articulen i interactuen fenòmens (com, per exemple, pobresa, desocupació, exclusió social, mortalitat en carretera, drogodependència, fracàs escolar, delinqüència, xenofòbia, etc.) que, en altres nivells, apareixen com a dissociats i independents.

Els procedents de la psicologia es caracteritzen per cert biaix individualista, que indueix a focalitzar l'àmbit de l'acció en la immediatesa del que és unipersonal.

La psicologia social comunitària es tendeix a moure entre ambdós pols, emfasitzant com a nivell d'intervenció prioritari el "mesosocial".

Les implicacions del nivell d'ubicació de les fonts causals (dels problemes socials, de l'estrès psicossocial, etc.) i de l'elecció consegüent de l'objecte principal d'anàlisi i intervenció són múltiples i rellevants teòricament, pràcticament, políticament i disciplinàriament.

Lectura complementària

Watzlawick, P., Weakland, J.H., i Fish, R. (1974). *Cambio. Formación y resolución de los problemas humanos*. Barcelona: Herder, 1995.

No menys important és la decisió sobre el model de canvi proposat en una intervenció. Així, per exemple, un simple trasllat de l'escenari d'actuació des d'un despatx de "clínica" o de "consultoria" al terreny de la "comunitat", però sense que això comporti l'abdicació de l'exercici del rol d'"expert", directiu, vertical, jeràrquic, distant, asèptic i "neutral", etc., representa "més del mateix" i no serveix per a produir els efectes que pretén produir la persona o l'equip que volen funcionar com a "agents del canvi social".

Aspectes del canvi social

| | |
|-------------------|---|
| Concepte | Modificació intencional (planificada estratègicament, d'acord amb un model teòric predictiu) de l'estructura d'un sistema social. Afecta, per tant, en algun grau, els valors culturals, les normes institucionals, els rols personals i les regles del joc que regeixen les relacions quotidianes interindividuais, intragrups i intergrups, organitzacionals i socials. |
| Objectiu | El canvi no és una finalitat en si mateix, sinó un mitjà per a l'èxit d'una meta final o instrumental (promoció de la qualitat de vida, resolució de problemes o conflictes, prevenció primària, redistribució de poder, recursos, rols o estatus, redisseny de models de presa de decisió o de xarxes i sistemes de comunicació, de formes de participació o dels mecanismes de funcionament de grups o organitzacions, etc.). |
| Nivells | Individual, grupal, organitzacional, comunitari, macrosocial. |
| Formes | Evolució, reforma, innovació, ruptura, revolució, transformació, desenvolupament, redistribució, etc. |
| Efectes | Previstos i imprevistos, directes i indirectes, manifestos i latents, desitjables indesitjables, a curt, mitjà i llarg termini, etc. |
| Models | Canvi 1 (de 1r. ordre) de grau, quantitat, respostes, funció i mitjans. És un simple reajustament del sistema enfront de la irrupció de factors d'instabilitat. Canvi mínim perquè tot continui igual. Té caràcter tècnic i parcial. És el canvi en minúscula Canvi 2 (de 2n. ordre) d'estat, qualitat, preguntes, forma, finalitats. És una reestructuració significativa del mateix sistema. És un canvi perquè les coses funcionin d'una altra manera. Té caràcter filosòfic i total. És el canvi en majúscula. |
| Ideologies | Pol individualista (conservador, <i>de dreta</i> tradicional) – Canvi social = Suma de canvis individuals – Problemes socials = Sumes de problemes individuals – Intervenció social → Dirigida a persones individuals Pol societarista (progressista, <i>d'esquerra</i> tradicional) – Canvi social = Procés estructural, qualitatiu – Problemes socials = Efectes originats en el sistema social – Intervenció social → Dirigida a l'entorn social |

Fuente: J.M. Blanch (2000). *Psicología Social Aplicada*. Bellaterra: UAB.

Resum

Hem estudiat diferents aportacions americanes a la teoria i a la pràctica de la intervenció psicosocial comunitària, destacant-ne les bases comunes i les tendències diferencials.

La psicologia social comunitària focalitza el que és social com a font de causes de problema i alhora de recursos per a afrontar-los. La comunitat apareix, des d'aquest angle, com un escenari integral en què es produeix i reproduceix, alhora que es preveu i resol, tota qüestió abordable des de la disciplina. Aquest enfocament comporta centrar l'atenció en el que és supraindividual, atenent a la contextualitat sociohistòrica, cultural i ecològica dels fenòmens i processos, en l'entorn natural i quotidià en què es desenvolupen i en la globalitat en la qual s'articulen les múltiples facetes temàtiques tractades.

En l'àmbit metodològic, la psicologia social comunitària integra investigació i intervenció, treballa de manera interdisciplinària i multiprofessional, buscant prevenir el que és negatiu i sobretot desenvolupar el que és positiu, amb una actitud proactiva, des de la planificació estratègica, amb l'assumpció explícita d'un compromís ètic amb la comunitat investigada i intervinguda, a la qual reconeix un protagonisme actiu i amb la qual manté una relació simètrica.

Pel que fa a la dimensió teoricopràctica, la psicologia social comunitària representa un efecte combinat de correcció, ampliació, superació i complementació de les perspectives individualista i patologista dels problemes plantejats i dels objectius proposats per la intervenció psicològica tradicional. Aquesta manera de treballar implica l'abdicació de la posada en escena del clàssic rol professional caracteritzat pel monopoli del saber i del poder, la ciència i la tècnica, la paraula i la decisió. Al seu lloc posa en marxa una complexa funció catalitzadora, facilitadora, dinamitzadora, promotora, cooperadora i, només en part, relativament consultiva, directiva, organitzativa i avaluativa.

La psicologia social comunitària ha imprès el seu segell característic en àmbits com la prestació de serveis bàsics d'atenció primària socials (pobresa, desocupació, violència, exclusió social, etc.), sanitaris (prevenció primària, intervenció en crisi, etc.), jurídics (delinqüència, criminalitat, victimologia, rehabilitació psicosocial, etc.), educatius i culturals (educació per a la salut, animació cultural, reeducació, orientació, etc.). Així mateix, ha fet contribucions notables a la construcció, organització i desenvolupament social d'organitzacions no governamentals, voluntariat, grups d'ajuda mútua, xarxes socials, moviments veïnals, etc.

A aquestes consideracions es pot afegir el reconeixement d'un doble valor afegit de la intervenció comunitària: les seves notables quotes d'eficàcia i d'eficiència en termes generals.

Entre les eines de treball de la psicologia social comunitària destaquen, a més de models i conceptes operatius com els d'*empowerment*, suport social, investigació acció participació, estrès psicosocial, etc., els de problematització, conscienciació, desideologització i canvi.

Precisament una de les senyes d'identitat original de la disciplina, tant en la seva tradició anglosaxona com en la seva versió llatinoamericana, és precisament la del canvi social, com a constructe teòric i operatiu, com a valor instrumental i com a meta de l'acció social, com a referència bàsica per a la definició d'objectius i estratègies de la investigació i intervenció comunitàries. L'horitzó del canvi proposat en les intervencions comunitàries, com en els serveis d'atenció primària, i fins i tot en els programes operatius que tradueixen les polítiques socials, inclou predominantment l'espai **mesosocial**, és a dir, un àmbit més general que el dels grups i organitzacions, però més reduït que el dels grans espais socials, polítics i culturals del macro (vegeu la figura "Nivells d'anàlisi i d'actuació" del subapartat "Rols i nivells d'intervenció" dins de l'apartat "Rols en psicologia comunitària"). Això vol dir que tota intervenció comunitària sobre problemes que s'estenen des del que és individual fins al que és macrosocial (com, per exemple, la drogoaddicció, la sida, la desocupació o l'exclusió social) s'ha d'articular, d'una banda, amb les intervencions clíniques i, de l'altra, amb les polítiques socials, sanitàries, laborals, educacionals i culturals.

Activitats

1.

a) Cas.

“En una comunidad de damnificados en Caracas, Venezuela, 28 familias quedaron a la intemperie. Rechazaron las “ofertas” de la gobernación para mudarlos a unos centros de “de-pósito” en los cuales sabían que no podían encontrar viviendas dignas y, en un momento en que la Guardia Nacional no les vigilaba, rompieron la cadena de una escuela que en aquel momento estaba cerrada por vacaciones. Allí entraron para buscar albergue temporal, en un acto que, aunque sea formalmente ilegal, es en muchas ocasiones tolerado por el gobierno venezolano, una vez llevado acabo exitosamente. Los facilitadores que acompañaron al grupo comenzaron su apoyo antes de que el proyecto fuera reconocido oficialmente.”

Cronick, K., i García, J.A. (1998). Ideología, ética y compromiso en Psicología comunitaria. A Martín, A. (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 257. Madrid: Síntesis.

b) Activitat.

A partir del cas següent, comenteu la decisió ètica de les persones *facilitadores* d'acompanyar la comunitat en el procés d'execució d'una “acció il·legal”. I discutiu sobre els dilemes ètics que comporta una intervenció comunitària quan entren en tensió els valors i principis morals de “justícia” i de “legalitat”, quan entren en col·lisió el “compromís” amb la comunitat i les regles de la “professionalitat”.

2.

a) Cas.

A la nostra ciutat, es detecta, al llarg dels últims anys, un alarmant creixement de la taxa de consum abusiu d'alcohol d'alta graduació entre persones menors d'edat d'ambdós sexes, en espais de lleure nocturn, durant els caps de setmana. L'alarma social ha augmentat a partir de la constatació de certs efectes col·laterals indesitjables del procés.

b) Activitat.

Aporteu elements per a un pla d'intervenció preventiva i justifiqueu el nivell o nivells d'intervenció triats.

3.

a) Cas.

El Fòrum Social Mundial de Porto Alegre ha emès una “Declaració” sobre “Educació”. Per la seva banda, el Joint Committee on Estàndards for Educational Evaluation emet periòdicament les seves *Normas de Evaluación para programas, proyectos y material educativo*.

b) Activitat.

Reflexioneu i discutiu sobre el que comparteix la psicologia social comunitària amb l'esperit d'ambdós textos.

A. Declaració del Seminari Mundial sobre Educació, organitzat dins el marc del Fòrum Social Mundial. Porto Alegre, febrer de 2002

“Tenemos la convicción de que otra educación es necesaria. La educación es un derecho social universal fundamental de los pueblos y de las personas, que se debe asegurar mediante un servicio público financiado y bajo responsabilidad del Estado. Este derecho comprende no sólo la formación general sino también la formación profesional y técnica [...].

Con nuestra mayor preocupación, vemos que, ni las políticas sociales y educativas ni las inversiones están a la altura de las dificultades existentes ni de los compromisos suscritos en estos últimos años por los gobiernos en diversos foros mundiales o regionales. En muchos países, la educación está estancada, las infraestructuras educativas se deterioran, la educación se privatiza [...].

Reafirmamos que la educación no es una mercancía; nos oponemos enérgicamente a la comercialización en curso de la educación y a que se incluyan la educación, la cultura, la salud y los servicios públicos en general en los acuerdos sobre liberalización del comercio [...].

Proclamamos que una educación integral de calidad debe formar personas libres y críticas, ciudadanas y ciudadanos activos y comprometidos, respetuosos de la diversidad, de la democracia y de los derechos humanos, abiertos al mundo y preocupados por el porvenir del planeta [...].

Defendemos una educación que desarrolle el acceso igualitario a todos los niveles de la enseñanza, que sea un instrumento de justicia social y de emancipación de las personas y de los pueblos, que promueva la igualdad entre las mujeres y los hombres y entre las personas de diferentes orígenes y generaciones [...].

Exigimos de los gobiernos que se doten inmediatamente de un plan de acción trienal que incluya objetivos y plazos precisos en cuanto al mejoramiento del acceso a los diversos niveles de educación, a la reducción de las desigualdades y a un financiamiento adecuado y justo.”

B. Normas de Evaluación para programas, proyectos y material educativo.

Joint Committee on Standards for Educational Evaluation. Mèxic: Trillas, 1988.

“Las 30 normas proponen una filosofía del trabajo evaluativo. Éstas definen lo que el Joint Committee considera como principios que deben guiar y regir los esfuerzos de la evaluación; también ofrecen sugerencias prácticas para observar estos principios [...]. El Joint Committee confía en que las normas conducirán a la perfección, utilidad, ética y productividad del costo de los servicios de la evaluación, que contribuirán significativamente al mejoramiento de la educación.”

Resumen de las Normas

1. *“Normas de utilidad.* Tienen el propósito de asegurar que una evaluación satisfaga las necesidades prácticas de información de las audiencias.
2. *Normas de factibilidad.* Tienen el propósito de asegurar que una evaluación sea realista, prudente, diplomática y frugal.
3. *Normas de legitimidad.* Tienen el propósito de asegurar que una evaluación se dirija, legalmente y con ética, en beneficio de quienes participan en la evaluación y de quienes son afectados por los resultados.
4. *Normas de precisión.* Tienen el propósito de asegurar que una evaluación revele y proporcione la información técnicamente apropiada acerca de los rasgos del objeto de estudio que determinan su valor o mérito.”

Exercicis d'autoavaluació

Cas general. El 70% de la població adulta d'una comunitat investigada considera “natural” i “normal” que el marit “castigui” físicament l'esposa que l'“ha desobeït”. Des del Serveis Socials s'assumeix la urgència d'una intervenció comunitària en aquest àmbit.

1. Quins tipus de “necessitats” entren en conflicte en aquesta situació?
2. Definiu els conceptes d'aquests tipus de “necessitats” en conflicte.
3. Establiu una tríada de conceptes operatius aplicables a una intervenció comunitària en el context del cas.
4. Definiu aquests conceptes.
5. Diferencieu les maneres característiques d'afrontar aquesta intervenció des d'una “ciència lliure de valors” i una “ciència èticament compromesa”.

Dels punts següents trieu l'opció correcta:

6. En aquesta situació el rol principal en una intervenció comunitària és el...
 - a) de consultoria de processos.
 - b) de mediació entre les parts.
 - c) d'agència de canvi social.
 - d) d'assessoria fiscal i financera.
7. La Conferència de Boston (1965), punt d'arrencada de la psicologia comunitària, estableix com un dels rols principals de la persona interventora...
 - a) el de delegada sindical.
 - b) el de portaveu parlamentària.
 - c) el d'agent de canvi social.
 - d) el de supervisora d'assumptes comunitaris.
8. Aquesta conferència proposa com a element bàsic de capacitació professional en intervenció comunitària la formació en...
 - a) ciències empresarials.
 - b) ciències socials.
 - c) ciències mèdiques.
 - d) ciències naturals.

9. La segona Conferència d'Austin (1975) amplia el camp d'actuació de la psicologia comunitària des de la salut mental comunitària, entre d'altres, als serveis...

- a) socials i educatius.
- b) bancaris i recreatius.
- c) postals i de telecomunicacions.
- d) urbanístics i forestals.

10. La funció de la "catàlisi social" exigeix...

- a) capacitat d'empatia i de motivació.
- b) participació activa de la comunitat.
- c) posada en pràctica d'habilitats socials.
- d) Totes les respostes anteriors són vertaderes.
- e) Cap de les anteriors.

Solucionari

1. Les normatives, d'una banda, i les sentides i expressades, de l'altra.
2.
 - Les necessitats normatives són definides segons criteri expert.
 - Les necessitats sentides són definides interiorment per les persones que les viuen.
 - Les necessitats expressades són definides públicament per les persones que les viuen.
3. Problematització, conscienciació, desideologització.
4.
 - Problematització. Qüestionament de la realitat establerta i presa de consciència integral de la realitat viscuda.
 - Conscienciació. Procés de presa de consciència de situacions o esdeveniments que fins al present havien estat ignorats, minimitzats o incompresos.
 - Desideologització. Intervenció psicosocial que facilita a persones i grups prendre plena consciència de la situació en què es troben i de comprendre adequadament la naturalesa dels problemes viscuts i dels recursos disponibles i de les oportunitats que hi ha per a afrontar-los.
5. La ciència lliure de valors separa radicalment el subjecte de l'objecte i pren nota de la realitat com és i com està. La ciència èticament compromesa estableix una implicació activa subjecte-subjecte i es compromet en el canvi de realitats problemàtiques.
6. Agent de canvi social.
7. Agent de canvi social.
8. Ciències socials.
9. Socials i educatives.
10. Tot l'anterior.

Glossari

actitud *f* Organització relativament estable de cognicions, emocions i tendències que predisposa a actuar de manera més o menys coherent amb aquestes.

avaluació de necessitats *f* Conjunt d'activitats mitjançant les quals un grup identifica aquells aspectes de la seva vida col·lectiva que viu com a problemàtics, insatisfactoris i inacceptables.

canvi social *m* Transformació significativa d'un sistema social, que afecta les seves finalitats, els seus mitjans de funcionament i les relacions entre els seus membres.

catàlisi social *f* Facilitació i canalització d'un procés de canvi social en la comunitat, per la presència activa i no directiva d'un agent equipat amb els necessaris recursos teòrics, metodològics, tècnics i actitudinals.

compromís *m* Actitud de la persona científicoprofessional que posa les seves competències al servei dels valors socials pels que ha optat, i que defineix la intensitat de la identificació i implicació amb aquests valors.

conscienciació *f* Procés de presa de consciència de situacions o esdeveniments que fins al present havien estat ignorats, minimitzats o incompresos.

deontologia *f* Conjunt de principis definitoris dels deures professionals.

desideologització *f* Intervenció psicosocial que facilita a persones i grups prendre plena consciència de la situació en què es troben i comprendre adequadament la naturalesa dels problemes viscuts, dels recursos disponibles i de les oportunitats que hi ha per a afrontar-los.

ètica *f* Impuls i guia moral de l'acció.

ideologia *f*

- 1) Conjunt doctrinal pel qual es regeixen determinades conductes individuals i col·lectives.
- 2) Consciència falsa o distorsionada de la pròpia realitat, que té com a efecte el camuflament de problemes viscuts i la legitimació de l'actual estat de la situació.
- 3) Construcció social dominant en una comunitat per la qual s'identifiquen, regulen i orienten les seves pràctiques socials.

metodologia *f* Sistema de mitjans teòrics i tècnics, i de regles de procediment que condueix al fi perseguit per una disciplina.

necessitat *f* Qualitat del que és imprescindible per a una vida digna i sostenible. En psicologia comunitària és habitual el recurs a la coneguda tipologia de *necessitats* proposada per Bradshaw el 1972:

- a) Normatives, definides segons criteri expert.
- b) Sentides interiorment per les persones.
- c) Expressades públicament per les persones.
- d) Comparatives, definides segons grups de referència.

problematització *f* Qüestionament de la realitat establerta i presa de consciència integral de la realitat viscuda.

rol social *m* Model de comportament normal en la realització de determinada funció social.

valor *m* Creença estable sobre l'excel·lència d'un estat ideal de l'existència (valor final, com, per exemple, la qualitat de vida) o sobre els mitjans que hi condueixen (valors instrumentals, com, per exemple, diners, estudis, etc.).

Bibliografia

Bibliografia bàsica

- Martín, A. (Ed.) (1998). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*. Madrid: Síntesis.
- Montero, M. (coord.) (1994). *Psicología Social Comunitaria*. Guadalajara: Universidad de Guadalajara.
- Serrano-García, I., i Rosario-Collazo, W. (Eds.) (1992). *Contribuciones Puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*. Río Piedras, PR: Ed. Universitaria.

Es tracta de tres obres que inclouen valuoses aportacions a l'estudi sobre ètica, valors i rols en intervenció comunitària.

Bibliografia complementària

- Ander-Egg, E. (1980). *Metodología y práctica del desarrollo de la comunidad*. Barcelona: El Ateneo.
- Barriga, S. (Ed.) (1987). *Intervención Psicosocial*. Barcelona: Hora.
- Blanco, A. (1998). Introducción. La coherencia en los compromisos. A I. Martín-Baró. *Psicología de la Liberación*, 9-36. (A. Blanco editor). Madrid: Trotta.
- Cronick, K., i García, J.A. (1998). Ideología, ética y compromiso en Psicología Comunitaria. A A. Martín (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 241-260. Madrid: Síntesis.
- Fals Borda, O. (1976). *Ciencia Propia y colonialismo intelectual*. Bogotá: Punta de Lanza.
- Fals Borda, O. (1985). *Conocimiento y poder popular*. Mèxic: Siglo XXI.
- Freire, P. (1973). *La concientización en el medio rural*. Mèxic: Siglo XXI.
- Freire, P. (1974). *Pedagogía del oprimido*. Mèxic: Siglo XXI.
- López-Cabanas, M., i Chacón, F. (1997). *Intervención psicosocial y servicios sociales*. Madrid: Síntesis.
- Marín, G. (1998). Premisas para la creación de programas de prevención culturalmente apropiados. A A. Martín (Ed.). *Psicología comunitaria. Fundamentos y aplicaciones*, 281-290. Madrid: Síntesis.
- Martín, A. (Ed.) (1998). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*. Madrid: Síntesis.
- Martín Baró, I. (1983). *Acción e ideología*. San Salvador: UCA
- Martín-Baró, I. (1998). *Psicología de la Liberación* (A. Blanco editor). Madrid: Trotta.
- Montero, M. (1987). La Psicología Comunitaria. Orígenes, principios y Fundamentos Teóricos. A S. Barriga (Ed.). *Intervención Psicosocial*, 61-76. Barcelona: Hora.

- Montero, M. (coord.) (1994). *Psicología Social Comunitaria*. Guadalajara: Universidad de Guadalajara.
- Montero, M. (1998). La Comunidad como Objetivo y Sujeto de la Acción Social. A A. Martín (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 211-232. Madrid: Síntesis.
- Musitu, G. (dir.) (1994). *Intervención Comunitaria*. València: Set i Set.
- Rappaport, J. (1977). *Community Psychology: Values, Research and Action*. Nova York: Rinehart & Winston.
- Rivera Medina, E., i Serrano-García, I. (1991). La Psicología de Comunidad en América Latina. A A. Sánchez. *Psicología Comunitaria. Bases conceptuales y operativas. Métodos de intervención*, 143-193. Barcelona: PPU.
- Sánchez, A. (1991). *Psicología Comunitaria. Bases conceptuales y operativas. Métodos de intervención*. Barcelona: PPU.
- Sánchez, A. (comp.) (1993). *Programas de Prevención e Intervención Comunitaria*. Barcelona: PPU.
- Sánchez, A., i Musitu, G. (comp.) (1996). *Intervención Comunitaria. Aspectos científicos, técnicos y valorativos*. Barcelona: EUB.
- Sawaia, B.B. (1998). Psicología Comunitaria: Un Área Paradigmática de Conocimiento Científico Comprometido. A A. Martín (Ed.). *Psicología Comunitaria. Fundamentos y Aplicaciones*, 175-182. Madrid: Síntesis.
- Serrano, I., i Rosario, W. (Ed.) (1992). *Contribuciones Puertorriqueñas a la Psicología Social Comunitaria*. Río Piedras, PR: Ed. Universitaria.
- Serrano, I., Bravo, M., Rosario, W., i Gorrín, J.J. (1998). *La Psicología Social Comunitaria y la Salud*. Río Piedras, PR: Publicaciones Puertorriqueñas.
- Watzlawick, P., Weakland, J.H., i Fish, R. (1974). *Cambio. Formación y resolución de los problemas humanos*. Barcelona: Herder, 1995.
- Wiesenfeld, E. (1994). Paradigmas de la Psicología Social-Comunitaria Latinoamericana. A M. Montero. (coord.). *Psicología Social Comunitaria*, 47-74. Guadalajara: Universidad de Guadalajara.
- Wiesenfeld, E., i Sánchez, E. (coords.) (1995). *Psicología Social Comunitaria. Contribuciones latinoamericanas*. Caracas: Trópicos.